"8D01704 – Орыс тілі мен әдебиеті"білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алуға дайындалған Едренова Назгүл Тілепбергенқызының "Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарында И. А. Буниннің прозасын әдістемелік игерудің мәдени негіздері" тақырыбына жазылған диссертациясына

АҢДАТПА

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Уақыт өткен сайын әдеби шығармалар оқырмандардың жаңа буындарына онша түсінікті бола бермейді. Көркем әдебиетте бейнеленген мәдени шындықтар біртіндеп өткенге айналады, тілдің лексикалық қоры жаңартылады, құндылық белгілері мен дүниетанымдық доминанттар өзгереді. Мұның бәрі қазіргі оқырманнан Тарихи қашықтықтан алыстатылған шығарманың арнайы, терең және интерпретациялық бағытталған оқуды қажет ететіндігіне әкеледі. Мұндай оқудың негізі-көркем мәтінде көрініс тапқан дәуірдің мәдени-тарихи контекстін білу. Осыған байланысты әдістемелік ғылым белгіленген өзгерістерге барабар жауап беруі керек. Әдіскер ғалымдардан мәтіннің мәдени мағынасын қалпына келтіруді, оқушылардың түсіндіру дағдыларын қалыптастыруды және олардың мәдени құзыреттілігін дамытуды қамтамасыз ететін әдеби шығарманы зерттеудің жаңа әдістері мен әдістерін іздеу және ғылыми негіздеу талап етіледі. Әдеби және мәдени талдауды біріктіруге, оқу қызметін жандандыруға және қазіргі білім беру ортасы жағдайында Көркем шығарманы түсінуді тереңдетуге ықпал ететін осындай әдістемелік тәсілдерді әзірлеу қажеттілігі өзекті болып отыр.ететін әдістемелік ұстанымдарды әзірлеу қажеттілігі айқындалып отыр.

Осы зерттеу тақырыбының өзектілігі әдістемелік ғылымда Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарында И.А. Буниннің прозасын әдістемелік игерудің мәдени негіздері жан-жақты әзірленбегендігімен анықталады. И. А. Бунин прозасының өзіндік ерекшелігін тудырған тарихи дәуірдің шындығы қазіргі қазақстандық студенттерге аз таныс. Сонымен қатар, тарих пен мәдениетті білу оқырмандарға біздің заманымыздан айтарлықтай тарихи қашықтыққа өткен дәуірде жазылған классикалық әдеби шығармалардың поэтикасы мен мәселелерін терең қабылдауға мүмкіндік береді. Біздің бақылауларымыз бен педагогикалық тәжірибеміз көрсеткендей, қазіргі жас оқырмандар жазушылардың көркемдік және дүниетанымдық ізденістерін анықтаған өткеннің шындығын түсінбейді. XIX және XX ғасырдың бірінші жартысындағы мәдениетті түсіну білікті оқырманнан тарихи және мәдениеттануды қоса алғанда, ауқымды гуманитарлық білімді талап етеді. Жазушының туған дәуірінің мәдени ерекшелігін жеткізетін И.А. Буниннің шығармаларындағы әдеби кейіпкерлердің әлеуметтануын, көркемдік кеңістік пен пәндік әлемді зерттеу әдістемесін әзірлеу қажет. Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарында И. А. Буниннің прозасын мәдени негізде әдістемелік игеру жүйесін әзірлеу әдебиет оқытушыларын тиісті оқу құралдарымен қамтамасыз ету

Зерттеу нысаны-И. А. Буниннің прозасы, әдебиетті оқыту әдістемесі, ЖОО- да эпикалық шығарманы зерттеу**.**

Зерттеу пәні-поэтика, кейіпкерлер әлеуметтануы, И.А. Бунин прозасының пәндік әлемі, жазушының прозасын мәдени негізде зерттеу әдістемесі.

Зерттеудің мақсаты:

Қазақстан Республикасы жоғары оқу орындарында И.А. Бунин прозасын мәдениеттанымдық негізде әдістемелік меңгерудің ғылыми негіздерін әзірлеу.

Зерттеу міндеттері:

- поэтика мен проблематиканың ерекшеліктерін, адамның көркемдік антропологиясының әлеуметтануын, И. А. Бунин прозасындағы кеңістік пен пәндік әлемді, жазушының тарихи дәуірінің мәдениетінің ерекшелігін көрсету;
- жоғары мектепте И. А. Буниннің эпикалық шығармаларын зерттеудің психологиялық-педагогикалық, дидактикалық және әдістемелік негіздерін қалыптастыру;
- жоғары мектепте оқитын И. А. Буниннің прозасындағы әдеби кейіпкерлердің мәдени негізделген бейнелерін зерттеу әдістемесін әзірлеу;
- ЖОО-дағы сабақтарда мәдени негізде И. А. Бунин прозасындағы көркемдік кеңістік пен пәндік әлем бейнелерін талдаудың тиімді әдістерін анықтау және сипаттау;
-тәжірибелік-эксперименттік оқыту барысында біз әзірлеген әдеби шығармаларды талдауға мәдени көзқарасты ескере отырып, И.А. Буниннің прозасын игеру әдістемесін сынақтан өткізу.

Диссертациялық зерттеуде келесі жұмыс гипотезасын ұсынамыз

– Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарында И. А. Буниннің прозасын әдістемелік игеру сәтті болады, егер:

- мәдени ақпараттың негізгі көздерін талдау, И. А. Буниннің прозасында мәдениетті бейнелеудің көркемдік формаларын терең талдау;
- Жоғары мектептегі сабақтарда И. А. Буниннің прозасын игеру жүйесінің психологиялық-педагогикалық және әдістемелік негіздерін қалыптастыру;
- мәдени негізде И. А. Буниннің шығармаларын зерттеудің тұтас әдістемесін әзірлеу;
- жоғарыда аталған Әдістемеге тәжірибелік-эксперименттік тексеру жүргізу.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы орыс әдебиетін оқыту әдістемесінде алғаш рет мәдени негізде И.А.Буниннің прозасын зерттеу жүйесі жасалғандығында көрінеді.

Диссертацияда зерттеудің келесі **әдеби әдістері** қолданылды:

1. Тарихи-әдеби әдіс

Бұл жұмыстың іргелі әдісі болып табылады. Ол шығарманы (немесе автордың шығармашылығын) нақты дәуір контексінде қарастыруға мүмкіндік береді.

- Мақсаты: Мәтіннің әдеби процестегі орнын анықтау, сол кезеңдегі дәстүрлермен және әдеби ағымдармен байланысын айқындау.

2. Түсіндірме әдісі (Текстологиялық/Реалды)

Мәтіндегі «көмескі тұстарды», архаизмдерді, жасырын дәйексөздерді немесе тарихи оқиғаларға сілтемелерді түсіндіру үшін қолданылады.

- Мақсаты: Авторлық мәтінді адекватты түсінуді қамтамасыз ету және уақыт өте келе жоғалуы мүмкін мағыналық қабаттарды қалпына келтіру.

3. Мәдениеттанушылық әдіс

Әдебиетті ауқымды мәдени кеңістіктің бір бөлігі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

- Мақсаты: Әдебиеттің өнердің басқа түрлерімен, философиямен және дәуірдің тұрмыс-салтымен диалогын зерттеу. Әдіс шығармадағы мәдени кодтар мен архетиптерді анықтауға көмектеседі.

4. Салыстырмалы (Компаративті) әдіс

Мәтіндерді, образдарды немесе мотивтерді өзара салыстыру үшін қолданылады.

- Мақсаты: Типологиялық ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтау, бір автордың екіншісіне тікелей әсер ету фактілерін белгілеу, сондай-ақ зерттелетін нысанның ұқсас туындылар аясындағы өзіндік ерекшелігін айқындау.

5. Интерпретациялық әдіс (Герменевтика)

Шығарманың ішкі мазмұнын және авторлық позицияны ашуға бағытталған.

- Мақсаты: Мәтіннің формальды сипаттамаларынан оның идеялық-көркемдік тұтастығын түсінуге өту. Әдіс көркем образдар мен символдардың «құпиясын ашуға» мүмкіндік береді.

6. Сипаттамалы әдіс

Жинақталған материалды жүйелеу және алғашқы классификациялау үшін қызмет етеді.

- Мақсаты: Шығарманың поэтикасын, құрылымын және тілін бақылау нәтижелерін тіркеу. Ол кейінгі теориялық тұжырымдар жасалатын фактілік базаны қамтамасыз етеді.

Аталған әдеби әдістердің жиынтығы студенттерде И.А. Бунин прозасының поэтикасы мен проблемасы туралы терең білім қалыптастыруды қамтамасыз етті.

Диссертацияда **педагогикалық зерттеу әдістері** де қолданылған:

- теориялық (психология, педагогика, дидактика, әдебиетті оқыту әдістемесі, әдебиеттану, мәдениеттану, эстетика, тарих бойынша ғылыми еңбектерді зерттеу, түсіндіру);

- эксперименттік (тәжірибелік-эксперименттік оқытуды әзірлеу, ұйымдастыру және жүргізу);

- педагогикалық (ҚР ЖОО И.А.Буниннің прозасын әдістемелік меңгерудің мәдени негіздерін, дәріс және практикалық сабақтардың тиісті жүйесін әзірлеу);

- әлеуметтанулық (ЖОО оқытушыларының сауалнамалары, қорытынды және қорытынды бөлімдердің қорытындыларын жүргізу және талдау, тәжірибелік-эксперименттік оқыту нәтижелерін өңдеу, студенттердің ауызша және жазбаша жұмыстарын тексеру және бағалау).

Жоғарыда аталған әдеби және педагогикалық зерттеу әдістерінің

жиынтығы алынған ғылыми нәтижелердің сенімділігі мен тереңдігін қамтамасыз етті, диссертация тақырыбын ашуға мүмкіндік берді.

Зерттеу қатаң белгіленген ретпен жүргізілді. Оның үш кезеңі аясында негізгі міндеттер шешілді. Бірінші кезеңде (2022 – 2023 оқу жылы) психология, педагогика, орыс әдебиетін оқыту әдістемесі, әдебиеттану, мәдениеттану, эстетика, Тарих бойынша ғылыми әдебиеттер зерттелді, диссертацияның құрылымы, оның тұжырымдамалық аппараты жасалды, зерттеудің әдіснамалық негіздері, әдеби және әдістемелік аспектілері қалыптасты. Екінші кезеңде (2023 – 2024 оқу жылы) біз әзірлеген мәдени негізде И.А. Буниннің прозасын зерттеудің әдістемелік жүйесіне тәжірибелік-эксперименттік тексеру ұйымдастырылды және жүргізілді. Бұл кезең ең жауапты және уақытты қажет етеді. Оның шеңберінде алынған ғылыми нәтижелер біздің зерттеуіміздің негізін құрады. Үшінші кезеңде (2024 – 2025 оқу жылы) тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың нәтижелері жинақталып, жүргізілген зерттеудің негізгі ережелері мен тұжырымдары нақтыланып, тереңдетілді.

Зерттеудің **теориялық маңыздылығы** мынада: диссертацияда әзірленген мәдени факторды ескере отырып, И.А. Буниннің прозалық шығармаларын талдаудың әдеби технологиясы классикалық және қазіргі әдебиет туындыларын ұқсас түрде әрі қарай зерттеу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Зерттеудің **практикалық маңыздылығы** оның нәтижелерін ғылыми-педагогикалық қызметте пайдалану мүмкіндігі болып табылады. Диссертацияның материалдары, тұжырымдары мен ережелері орыс әдебиетінің тарихы бойынша оқу және оқу-әдістемелік құралдарды, сондай-ақ мәдениеттану тәсіліне сәйкес көркем мәтінді талдауға бағытталған әдістемелік басылымдарды әзірлеу кезінде қолданылуы мүмкін. Зерттеу нәтижелері орыс әдебиетінің тарихы, Әдебиет теориясы және мәдениеттану бойынша базалық және элективті курстарды оқығанда, арнайы курстар мен арнайы семинарларды әзірлеу кезінде жоғары оқу орындарының білім беру процесіне енгізілуі мүмкін. Сонымен қатар, жұмыс материалдары көркем шығармаларды ғылыми талдау тәжірибесінде, сондай-ақ курстық, дипломдық және магистрлік зерттеулерді дайындауда қолданыла алады.

Қорғауға шығарылатын **негізгі ережелер**:

- И. А. Буниннің прозасы қазіргі студенттерге таныс емес мәдениет, дүниетанымдық, тарихи контексттер туралы кең ақпарат береді, өйткені аталған шындықтар оларды белгілейтін және сипаттайтын лексикамен бірге өткенге айналды; студенттердің Бунин дәуірі туралы мәдени идеяларды қалыптастыру міндеті өзекті болып табылады, ол жазушының шығармаларында терең түсіну үшін көрінеді әдеби кейіпкерлердің образдары, авторлық ұстанымы, көркем мәтіндердің поэтикасы мен проблемалары;

- И. А. Буниннің прозалық шығармаларындағы мәдени ақпараттың негізгі көздері-автордың мәдени, дүниетанымдық, көркемдік-эстетикалық көріністерін бейнелейтін әдеби кейіпкерлер; хронотоптың бейнелері, жазушының прозасының семантикалық мәнмәтінін бейнелейтін әлеуметтік-

мәдени мазмұны бар заттар мен заттар әлемі;

- И. А. Буниннің прозасын эксперименттік зерттеу әдістемесі күшті психологиялық-педагогикалық және әдістемелік негіздерге, дамытушылық, интерактивті, эвристикалық оқытудың принциптері мен әдістеріне, ЖОО-дағы сабақтарда шығармаларды зерттеуге мәдени көзқарасқа негізделген;

- біз әзірлеген И. А. Буниннің прозасын эксперименттік зерттеу әдістемесі студенттердің шығармаларды талдауға мәдени көзқарастың ерекшеліктерін түсінуіне ықпал етеді; заттар мен нәрселердің функцияларын анықтау қабілетін, кейіпкерлердің бейнелерін түсіну үшін көркемдік кеңістіктің мәдени бағдарланған элементтерін сипаттау қабілетін дамытады; рухани және материалдық мәдениеттің қайта жасалған шындықтарын түсіндіре білу; бейнеленген уақыттың мәдениеті мен тарихын терең түсіну үшін қолдануға дайындығын қалыптастырады. көркем мәтіннің поэтикасы мен мәселелерін түсіну.

Алынған **нәтижелерді сынақтан өткізу**. Зерттеу барысында 10 ғылыми мақала жарияланды, оның 2-ҚР БҒСШО ұсынған, 1-Scopus халықаралық базаларымен индекстелген журналдарда, сондай-ақ 7-халықаралық ғылыми-практикалық конференциялар материалдарында жарияланды.